

НАУКОМЕТРІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА

ВАКУЛЕНКО
Максим Олегович —
мовний експерт компанії
Lionbridge Technologies, Inc.
(Тампере, Фінляндія)

ДЕКІЛЬКА ЗАУВАГ ЩОДО ФЕМІНІТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Автор звертає увагу на проблему фемінітивів — слів жіночого роду, які є альтернативними або парними відповідним поняттям чоловічого роду переважно за професією, видом діяльності, соціальним статусом, місцем проживання тощо (наприклад, професор — професорка, фахівець — фахівчиня, учасник — учасниця), які все частіше вживаються у ЗМІ та усному мовленні.

Останнім часом усе більшу увагу дослідників української мови привертають фемінітиви — слова жіночого роду для найменування жінок, які є парними або альтернативними відповідним назвам чоловічого роду: *учень — учениця, мисливець — мисливиця, речник — речниця, співзасновник — співзасновниця, директор — директорка, професор — професорка, викладач — викладачка, координатор — координаторка, секретар — секретарка, лідер — лідерка, експерт — експертка, борець — борчиня, психолог — психологиня, шеф — шефиня, фахівець — фахівчиня, філолог — філологиня, критик — критикиня, член — членкиня, митець — мисткиня* тощо.

Серед мовознавців активно пропагує фемінітиви Олена Малахова [1–3]. Попри неоднозначне ставлення суспільства до таких слів, вони все частіше з'являються в усному мовленні та засобах масової інформації, тому проблеми утворення, унормування та вживання фемінітивів є на сьогодні актуальними. Отже, проаналізуємо деякі граматичні аспекти і рекомендації щодо їх вживання в українській мові.

Ситуація з фемінітивами багато в чому подібна до ситуації з українською термінологією. Тут також ідеться про вмотивоване повернення одиниць, які колись були в ужитку, та про створення нових — для позначення сучасних реалій. Тому для фемінітивів варто застосувати підхід, який поєднує в собі статистичний метод дослідження, що визначає вживану, але не обов'язково правильну форму, з аналітичним, який визначає доцільну, але не обов'язково широковживану форму [4; 5, с. 14–16, 29–30].

У процесі утворення фемінітивів важливо зберігати усталені в мові граматичні норми. Це насамперед механізм утворення похідних слів за допомогою суфіксів «ин», «к», «иц», «ес» тощо [6] від відповідних твірних основ, а також особливості функціонування категорії роду та фонемних змін.

В українській мові похідні слова утворюються від твірної основи, яка в багатьох випадках (переважно для іменників) збігається з формою чоловічого роду. Наприклад, незважаючи на те, що фемінітив «учителька» давно усталений в українській мові, похідні слова утворюються тільки від «чоловічої» основи «учитель»: *учительство, учительський, учительовати*.

На нашу думку, в цих випадках варто класифікувати вихідну форму як форму так званого загального роду, а не чоловічого — оскільки йдеться про осіб різної статі.

Питальні та вказівні займенники також граматично узгоджуються тільки з чоловічим родом дієслів минулого часу: *той, хто це зробив; ніхто не міг цього знати*. Оскільки стать дійової особи достеменно не відома, тут також варто трактувати рід таких дієслів як загальний.

Зауважимо, що для одних груп живих істот (коні, вовки, ведмеді, олені, зайці, слони, леви, їжаки, горобці, голуби, орли, дельфіни, кити, метелики, жуки тощо) форма загального роду збігається з формою чоловічого, а для інших (мави, жирафи, зебри, вівці, свині, кури, лисиці, акули, синиці, чайки, оси, мухи) — із формою жіночого роду.

Отже, загальний рід об'єднує осіб різної статі, а також позначає особу невизначеної статі. Слід розрізняти загальний і спільний роди, оскільки в останньому випадку йдеться про окрему особу, стать якої відома [7, с. 552]. Скажімо, у складених аббревіатурах на базі «прикметник + іменник» іменникова частина, яка позначає особу, традиційно представлена формою чоловічого роду: *власкор, членкор, голворез, заголред, профорг, старпом*. Але в цих випадках та сама форма позначає окрему особу відомої статі — тому тут ідеться про спільний, а не загальний рід.

Таким чином, форму множини загального роду в українській мові використовують (так само, як і в інших слов'янських, романських та інших мовах) не тільки для осіб чоловічої статі, а й для групи осіб різної статі: *люди, діти, батьки, предки, громадяни, європейці, друзі, колеги, голови, підприємці, депутати, учасники, критики, члени, лідери, автори, дослідники, експерти, фахівці, випускники, борці, академіки, студенти, професори, співробітники* і т. п. Виходить, що «слабка» стать має своєрідний привілей: якщо група складається тільки з жінок, то граматики вимагає форми жіночого роду. Утім, є обмеження на вживання тих форм жіночого роду на позначення національностей, де існує омонімія з термінами, які мають інше значення: *болгарка* — електрична дискова пилка, *в'єтнамки* — відкриті гумові капці, *іспанка* — дуже важка форма грипу, *панамка* — зменшувальне від «панаме» (літній капелюх), *угорка* — сорт сливи, *фінка* — фінський ніж, *чешки* — вид спортивного взуття для приміщень тощо [8].

Більшість мов світу не мають категорії роду, що є наслідком загальномовної тенденції до усунення надлишковості засобів вираження [9, с. 250]. В українській мові ця категорія характеризується певною невиразністю відносно інших граматичних категорій. Зокрема, рід виражається закінченням, яке синкретично поєднує в собі значення роду, числа й відмінка, а в знахідному відмінку (для іменників чоловічого роду) — ще й ознаку істоти / неістоти. Наприклад, закінчення «-а» є граматичною ознакою таких іменників:

- іменника жіночого роду в називному відмінку однини (мова, журба);
- іменника чоловічого роду в родовому відмінку однини (чоловіка, косинуса);
- іменника чоловічого роду в знахідному відмінку однини, який позначає істоту (кота, пса);
- іменника середнього роду в родовому відмінку однини (села, озера);
- іменника середнього роду в називному відмінку множини (села, озера);

• іменника спільного роду в називному відмінку однини (староста, гультіпака).

Цю тенденцію нечіткості категорії роду підтверджує також і наявність родових варіантів, які мають тотожне лексичне значення: *барліг — барлога, зал — зала, перл — перла — перло* [7, с. 552]. Отже, практика вживати загальний рід узгоджується з загальномовною тенденцією до зникнення родів.

З огляду на вищезазначене, в офіційних назвах ступенів, звань, посад і професій слід зберігати форму загального роду (яка здебільшого збігається з формою чоловічого роду), уникаючи фемінітивів: *професор, доцент, викладач, академік, магістр, бакалавр, кандидат, доктор, математик, фізик, філолог, спеціаліст, редактор, заступник, співробітник, кореспондент, продавець, експерт, президент, посол, депутат, міністр, мер, директор, бухгалтер* тощо. Це підкреслює те, що жінки здобувають ступінь, звання, посаду чи професію саме завдяки своїм професійним якостям.

Крім того, варто пам'ятати й про права осіб невизначеної статі (для таких людей в Австралії та Німеччині навіть запровадили відповідну графу в паспорті). У цьому контексті вживання іменників загального роду є також найбільш адекватним рішенням.

Отже, виділення статі в офіційних документах (діловий стиль) не є доречним.

Разом з тим, у розмовному стилі вживання вдалих фемінітивів є не тільки виправданим, а й бажаним, оскільки збагачує мову і точніше відображає індивідуальність описуваної особи: *речниця, спільниця, випускниця, улюблениця, танцівниця, вчителька, патріотка, секретарка, викладачка, дисертантка, господиня, філологиня, фотографиня*.

При утворенні фемінітивів слід дотримуватися також і правил фонемного чергування.

Перед суфіксом «ин» фонема /к/ переходить у /ч/: *жінка — жінчин, сорока — Сорочинці,*

турок — турчин, лелека — лелечин, Одарка — одарчин. Крім того, усталені в українській мові типи утворення фемінітивів використовують лише один відповідний суфікс у цій ролі: *учитель — учителька, учень — учениця, граф — графиня, барон — баронеса*. Таким чином, новотвори «членкиня», «мисткиня», «інокіяня», «історикіяня», «критикіяня», «теоретикіяня», «математикіяня» тощо суперечать українському словотвірному механізму та українській граматиці і тому є невдалими.

Фонема /к/ і /ц'/ перед /е/ переходять у /ч/: *Бровко — Бровченко, швець — Шевченко*. До того ж, суфікс «ен» нехарактерний для фемінітивів. Тому невдалими є форми «німкєня», «туркєня» тощо. Закономірності української морфології вимагають уживати: «німка» (подібно до «бельгійка», «італійка», «японка»), «турчанка» (подібно до «полтавчанка», «сумчанка», «гречанка» тощо) відповідно.

Є низка українських назв, які особливо потребують належного створення фемінітивів.

Це стосується насамперед прізвищ на «-ишин», якщо йдеться про осіб жіночої статі. Як правило, в українській мові прізвища на «-ин / -ін» мають відповідні форми жіночого роду: *Бріцин — Бріцина, Бродин — Бродина, Луцин — Луцина, Лялін — Ляліна, Турчин — Турчина*. Тому доцільно було б увести такі форми й для прізвищ на «-ишин»: *Кухарчишин — Кухарчишина, Романишин — Романишина, Степанишин — Степанишина, Федоришин — Федоришина* і т. п.

Подібним чином варто послідовно фемінілізувати і жіночі прізвища на «-ів»: *Іванків — Іванківа, Олеськів — Олеськіва, Паньків — Паньківа, Пономарів — Пономарєва, Юзьків — Юзьківа, Юрків — Юрківа* тощо.

Таким чином, дослідження та унормування фемінітивів є на сьогодні актуальною проблемою. Підбираючи слово на позначення особи жіночої статі, варто враховувати граматичні норми і тенденції розвитку мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуш Ю. Вона директор чи директорка? Або чому варто використовувати фемінітиви. *Справжня варта*. 4 березня 2016. <http://varta.kharkov.ua/news/city/1111268>
2. Музикознавиця та психологиня — що таке фемінітиви і навіщо їх вживати? *Zakarpattya.net*. 14 грудня 2016. <https://zakarpattya.net/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8F-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BD%D1%8F-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5/>
3. Членкиня, філологиня, фотографиня — в українській мові радять вживати фемінітиви. *Gazeta.ua*. 5 травня 2017. https://gazeta.ua/articles/mova-zavtra/_clenkinya-filologinya-fotografinya-v-ukrayinskij-movi-radyat-vzhivati-feminitivi/770743
4. Вакуленко М.О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 16—21. <http://term-visnyk.net/upload/iblock/776/02-Vakulenko.pdf>
5. Вакуленко М.О. *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. http://www.ulif.org.ua/system/files/vakulenko_monography_2015_3.pdf
6. Сікорська З.С. *Українсько-російський словотворчий словник*. Київ: Освіта, 1995.
7. Озерова Н.Г. Рід. У кн.: *Українська мова: енциклопедія*. К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004.
8. *Словник української мови*: в 11 т. К.: Наук. думка, 1970-1980.
9. Серебренников Б.А. (отв. ред.). *Общее языкознание: формы существования, функции, история языка*. М.: Наука, 1970.

M.O. Vakulenko

Lionbridge Technologies, Inc.

A FEW COMMENTS ON THE FEMINITIVES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The author draws attention to the problem of feminitives - feminine words, which are alternative or paired to the corresponding concept of the masculine gender, mainly regarding the profession, type of activity, social status, place of living, etc., which are increasingly used in the media and oral speech.